

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ:

Η Βιομηχανική Επανάσταση

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1.

ΠΗΓΗ 1

Στον αγώνα δρόμου για την πρωτοπορία της Βιομηχανικής Επανάστασης στον 18ο αιώνα, μόνο ένας από τους δρομείς ξεκίνησε πράγματι ... Φαίνεται όμως καθαρά ότι, ακόμη και πριν από την επανάσταση, η Βρετανία προπορευόταν σημαντικά της κατεξοχήν ανταγωνίστριάς της Γαλλίας στην κατά κεφαλήν παραγωγή και στο εμπόριο, παρόλο που ακόμη μπορούσε να παραβληθεί με αυτήν ως προς το σύνολο της παραγωγής και των εμπορικών συναλλαγών.

E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων (1789-1848)*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1992, σ. 49

ΠΗΓΗ 2

Αλλά οι κατάλληλες συνθήκες υπήρχαν εμφανώς στη Βρετανία, όπου είχε περάσει περισσότερο από ένας αιώνας από τότε που για πρώτη φορά ένας βασιλιάς είχε επίσημα δικαστεί και εκτελεστεί από το λαό του, και από τότε που το ιδιωτικό κέρδος και η οικονομική ανάπτυξη είχαν θεωρηθεί ως ύψιστοι στόχοι της κυβερνητικής πολιτικής. Στην ουσία είχε ήδη εξευρεθεί η απαραίτητη επαναστατική βρετανική λύση στο αγροτικό πρόβλημα. Ήδη μια φούχτα γαιοκτήμονες, προσανατολισμένοι προς το εμπόριο, μονοπωλούσαν σχεδόν τη γη την οποία καλλιεργούσαν ενοικιαστές κτηματίες, προσλαμβάνοντας για το σκοπό αυτό ακτήμονες ή μικροκληρούχους. Υπήρχαν ακόμα αρκετά απομεινάρια της παλιάς συλλογικής οικονομίας του χωριού, τα οποία εξάλειψαν τελικά οι νόμοι περί περιφράξεων (Enclosure Acts) στα 1760-1830, καθώς και οι ιδιωτικές συναλλαγές· ωστόσο, δε μπορούμε πια να μιλάμε για βρετανική "αγροτιά" με τον τρόπο που μιλάμε για γαλλική, γερμανική ή ρωσική. Η καλλιέργεια της γης γινόταν ήδη κατά κύριο λόγο για την αγορά· η βιομηχανία είχε από καιρό εξαπλωθεί σε μια ύπαιθρο που δεν ήταν πια φεουδαλική. Η γεωργία ήταν ήδη έτοιμη να επιτελέσει τις τρεις λειτουργίες που ήταν βασικές σε εποχή εκβιομηχάνισης: να αυξήσει την παραγωγή και την παραγωγικότητα ώστε να εξασφαλιστεί η συντήρηση του μη γεωργικού πληθυσμού, που αυξανόταν ταχύτατα, να εξασφαλίσει ένα μεγάλο και αυξανόμενο πλήθος ατόμων που θα μπορούσαν να επανδρώσουν τις πόλεις και τις βιομηχανίες και να προσφέρει ένα μηχανισμό συσσώρευσης κεφαλαίου που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στους πιο σύγχρονους τομείς της οικονομίας.

E. J. Hobsbawm, *ό.π.*, σσ. 51-52

ΠΗΓΗ 3

Η Βρετανία δεν είχε τέτοια πλεονεκτήματα. Διέθετε όμως μια οικονομία αρκετά ισχυρή και μια πολιτεία αρκετά επιθετική ώστε να μπορεί να κατακτά τις αγορές των ανταγωνιστών της. Πράγματι, οι πόλεμοι των ετών 1793-1815, η τελευταία και αποφασιστική φάση της αγγλογαλλικής μονομαχίας ενός αιώνα, στην ουσία εξάλειψαν όλους τους ανταγωνιστές από τον μη ευρωπαϊκό κόσμο, εκτός ίσως από τις νεαρές ΗΠΑ. Η Βρετανία άλλωστε διέθετε μια βιομηχανία που προσφερόταν θαυμάσια για πρωτοπόρο βιομηχανική επανάσταση με καπιταλιστικούς όρους, καθώς και μια ευνοϊκή γι' αυτό οικονομική συγκυρία: τη βαμβάκοβιομηχανία και την αποικιοκρατική εξάπλωση.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σ. 55

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση τις γνώσεις του σχολικού βιβλίου να εξηγήσετε γιατί η Αγγλία υπήρξε η κοιτίδα της βιομηχανικής επανάστασης.

2. Να επισημάνετε τους παράγοντες που συνέβαλαν ώστε να ξεκινήσει η βιομηχανική επανάσταση από την Ευρώπη.

3.

ΠΗΓΗ 1

Το σημαντικότερο και πιο αξιοσημείωτο ίσως γεγονός της οικονομικής ιστορίας της ευρωπαϊκής ηπείρου τον 18ο αιώνα ήταν ότι οι φτωχοί έπαψαν βαθμιαία να πεθαίνουν από πείνα. Ως το 1700 περίπου, γύρω στο μισό του συνόλου των Ευρωπαίων αγροτών μπορούσαν να περιμένουν το θάνατο κάποιου μέλους από το άμεσο οικογενειακό τους περιβάλλον κάθε δέκα χρόνια. Συχνά, όταν έπεφταν περιοδικοί λιμοί, ολόκληρες οικογένειες αποδεκατίζονταν. Η εισαγωγή όμως νέων φυτών, όπως του καλαμποκιού και της πατάτας, είχε ως συνέπεια να αρχίσει ο πληθυσμός να αυξάνεται με ρυθμούς άγνωστους μέχρι τότε και να απελευθερώνεται εργατικό δυναμικό για να συμβάλει στην εκβιομηχάνιση. Για πρώτη φορά μάθαιναν οι λαοί της Ευρώπης, στην κυριολεξία, ότι "ούκ επ' άρτω μόνον ζήσεται άνθρωπος".

E. Burns, ό.π., σσ. 190-191

ΠΗΓΗ 2

Η εικόνα της σελίδας 125 του σχολικού βιβλίου: "Οι πατατοφάγοι"

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή και με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να αναφέρετε τις αιτίες αύξησης του πληθυσμού κατά τη βιομηχανική επανάσταση.

4.

ΠΗΓΗ 1

Το οικοτεχνικό σύστημα

Η τυπικότερη μορφή βιομηχανικής παραγωγής κατά την περίοδο της Εμπορικής Επανάστασης ήταν το οικοτεχνικό σύστημα, που αναπτύχθηκε πρώτα από όλα στην εριουργία. Το οικοτεχνικό σύστημα αντλεί το όνομά του από το γεγονός ότι η εργασία γινόταν στα σπίτια των ατομικών παραγωγών αντί για το εργαστήριο ενός αρχιτεχνίτη. Παρά την πολύ μικρή κλίμακα παραγωγής, η οργάνωση ήταν βασικά καπιταλιστική. Η πρώτη ύλη αγοραζόταν από έναν επιχειρηματία που την παρέδιδε σε ξεχωριστούς εργάτες, ο καθένας από τους οποίους θα ολοκλήρωνε το έργο που είχε αναλάβει για μια συμφωνημένη αμοιβή. Στην περίπτωση της εριουργίας, το μαλλί δινόταν πρώτα στους κλώστες (ή στις κλώστριες), μετά στους υφαντές (ή στις υφάντριες) και τελικά στους βαφείς. Όταν το ύφασμα ήταν έτοιμο, το παραλάμβανε ο υφασματέμπορος και το πουλούσε στην ελεύθερη αγορά με το μεγαλύτερο δυνατό αντίτιμο. Το οικοτεχνικό σύστημα δεν περιοριζόταν φυσικά στην εριουργία. Με το πέρασμα του χρόνου, επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς παραγωγής.

E. Burns, ό.π., σ. 170

ΠΗΓΗ 2

Αναμφίβολα, η οικοτεχνία είχε πλεονεκτήματα και για τους εργάτες τους ίδιους, ιδιαίτερα σε σύγκριση με το διάδοχό της, το εργοστασιακό σύστημα. Αν και τα ημερομίσθια ήταν χαμηλά, δεν υπήρχε ωράριο και, γενικά, ήταν δυνατό για τον εργαζόμενο να συμπληρώσει το οικογενειακό εισόδημα καλλιεργώντας ένα μικρό αγρό ή ένα λαχανόκηπο. Επιπλέον, οι συνθήκες εργασίας στα σπίτια ήταν πολύ υγιεινότερες απ' ό,τι στα εργοστάσια και ο τεχνίτης είχε τη βοήθεια της οικογένειάς του στις πιο απλές εργασίες. Αναμφίβολα πλεονεκτήματα ήταν επίσης η απουσία της επίβλεψης του επιστάτη και του φόβου απόλυσης εξαιτίας ασημάτων λόγων. Από το άλλο μέρος, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι εργαζόμενοι με το οικοτεχνικό σύστημα ήταν πολύ διασκορπισμένοι για να οργανωθούν αποτελεσματικά με σκοπό την από κοινού δράση. Κατά συνέπεια, δεν είχαν μέσα να προστατέψουν τον εαυτό τους από ανέντιμους εργοδότες που τους έκλεβαν στην πληρωμή ή τους υποχρέωναν να πληρώνονται σε είδος. Είναι επίσης αλήθεια ότι, προς το τέλος της Εμπορικής Επανάστασης, οι εργαζόμενοι εξαρτώνταν όλο και περισσότερο από τους καπιταλιστές, που είχαν φτάσει να παρέχουν πια, όχι μόνο τις πρώτες ύλες, αλλά και τα εργαλεία και τον εξοπλισμό.

E. Burns, ό.π., σσ. 170-171

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση τις γνώσεις από το σχολικό βιβλίο:

- α) Να αναφερθείτε στη λειτουργία του οικοτεχνικού συστήματος.
- β) Να επισημάνετε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά του σε σχέση με την εργασία στα εργοστάσια.

5.

ΠΗΓΗ 1

Το φαινόμενο των "περιφράξεων"

Οι πρώτες περιφράξεις στην Αγγλία πραγματοποιήθηκαν τον 15ο και 16ο αιώνα και συνεπάγονταν τη μετατροπή γαιών σε περιφραγμένα βοσκοτόπια προβάτων. Εξαιτίας των μεγάλων κερδών που έδινε το μαλλί, πολλοί γαιοκτήμονες αποφάσισαν να μετατρέψουν κοινοτικά βοσκοτόπια, όπου μέχρι τότε έβοσκαν τα ζώα των χωρικών, σε δικά τους βοσκοτόπια για πρόβατα. Μερικές φορές πετύχαιναν επίσης να μετατρέψουν εκτάσεις σιτοκαλλιέργειας σε βοσκοτόπια προβάτων εκδιώκοντας τους χωρικούς που τα μισθωτήριά τους ήταν επισφαλής. Οι εξώσεις αυτές προκαλούσαν σοβαρές ταλαιπωρίες στους χωρικούς. Όπως έγραφε ο Μορ στην Ουτοπία του, "τα πρόβατα που κάποτε ήταν τόσο ήμερα και έτρωγαν τόσο λίγο, σήμερα γίνονται τόσο λαίμαργα και άγρια ώστε να καταβροχθίζουν ακόμα και ανθρώπους, γιατί δεν αφήνουν καθόλου γη να οργωθεί". Ο Άγγλος ανθρωπιστής, ωστόσο, ήταν κάπως υπερβολικός. Στην πραγματικότητα δεν είχε περιφραχθεί παραπάνω από το 3% της καλλιεργήσιμης γης πριν από το 1525 και ένα μέρος απ' αυτό δεν προοριζόταν για βοσκή προβάτων. Η πραγματικά δραματική φάση της ιστορίας των περιφράξεων στην Αγγλία πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στο 1710 και στο 1810 και αποσκοπούσε, όχι στην απελευθέρωση γαιών για τα πρόβατα, αλλά στην αύξηση της αποδοτικότητας των καλλιεργειών. Σε αυτή την περίοδο, οι γαιοκτήμονες είχαν πειστεί για την αναγκαιότητα της "επιστημονικής καλλιέργειας". Πάνω απ' όλα, είχαν καταλάβει ότι, με την εισαγωγή νέων φυτών και μεθόδων καλλιέργειας, μπορούσαν να ελαττώσουν το ποσοστό των χέρσων εκτάσεων και να αυξήσουν την απόδοση.

E. Burns, ό.π., σσ. 185-186

ΠΗΓΗ 2

Συνέπεια των περιφράξεων ήταν να διωχθούν πολλοί χωρικοί από τα χωράφια τους αλλά και παράλληλα να σημειώσει τεράστια αύξηση η παραγωγή. Για παράδειγμα, στην Αγγλία του 18ου αιώνα, η παραγωγή σιταριού αυξήθηκε κατά το ένα τρίτο, ενώ το μέσο βάρος των ζώων διπλασιάστηκε. Σε γενικές γραμμές, η μεγάλη αφθονία και συγκέντρωση πλούτου που επέφερε η αγροτική επανάσταση και το κίνημα για την περίφραξη των χωραφιών ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη Βιομηχανική Επανάσταση που άρχισε στην Αγγλία γύρω στο 1780.

E. Burns, ό.π., σσ. 187-188

ΠΗΓΗ 3

Ως προς την οικονομική παραγωγικότητα, ο κοινωνικός αυτός μετασχηματισμός ήταν μια τεράστια επιτυχία. Ως προς την ταλαιπωρία των ανθρώπων όμως ήταν μια τραγωδία που επιδεινώθηκε με τη γεωργική ύφεση μετά το 1815, η οποία οδήγησε τους φτωχούς αγρότες σε ηττοπάθεια και ανέχεια. Μετά το 1800, ακόμη και ο Arthur Young, ο ενθουσιώδης αυτός οπαδός των

περιφράξεων και της γεωργικής προόδου, κλονίστηκε από τις κοινωνικές τους επιπτώσεις.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σ. 77

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να απαντήσετε στα εξής ερωτήματα:

- α) Τι ήταν το φαινόμενο των περιφράξεων;
- β) Πώς συνέβαλε στη βιομηχανική επανάσταση;
- γ) Ποιες οι συνέπειές του στους αγροτικούς πληθυσμούς;

6.

ΠΗΓΗ

Και μόνο η ζήτηση που σχετιζόταν με το βαμβάκι - για μεγαλύτερη οικοδομική και άλλη δραστηριότητα στις νέες βιομηχανικές περιοχές, για μηχανήματα, για χημικές βελτιώσεις, για βιομηχανικό φωτισμό, για ναυτιλία και για πολλές άλλες δραστηριότητες - ευθύνεται για ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής ανάπτυξης της Βρετανίας ως τη δεκαετία του 1830. Η ανάπτυξη άλλωστε της βαμβακοβιομηχανίας ήταν τόσο σημαντική, και τόσο μεγάλη η βαρύτητά της στο εξωτερικό εμπόριο της Βρετανίας, που την έκανε να επηρεάζει την κίνηση ολόκληρης της οικονομίας. Η ποσότητα του εισαγόμενου στη Βρετανία ανεπεξέργαστου βαμβακιού αυξήθηκε από 11 εκατομμύρια λίβρες το 1785 σε 588 εκατομμύρια το 1850· η παραγωγή βαμβακερών υφασμάτων αυξήθηκε από 40 εκατομμύρια γιάρδες σε 2.025 εκατομμύρια. Τα βαμβακερά αποτελούσαν το 40 με 50% της ετήσιας δηλωμένης αξίας όλων των βρετανικών εξαγωγών ανάμεσα στο 1816 και το 1848. Αν η βαμβακοβιομηχανία ανθούσε, ανθούσε και η οικονομία, αν κατέρρεε, κατέρρεε και η οικονομία.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 61-62

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή και παρατηρήσετε την εικόνα του σχολικού σας βιβλίου (σ. 127) και με βάση τις γνώσεις σας να εξηγήσετε γιατί η βαμβακοβιομηχανία υπήρξε πρωτοπόρος (πρωτοστάτησε) στη βιομηχανική επανάσταση.

7.

ΠΗΓΗ

Η εικόνα της σελίδας 128 του σχολικού βιβλίου: (Ντεγκά) "Το αφέντι"

Αφού μελετήσετε την παραπάνω εικόνα και με βάση τις γνώσεις από το σχολικό βιβλίο να αναφερθείτε στο φαινόμενο της αστικοποίησης και στις επιπτώσεις που είχε αυτό στη ζωή των ανθρώπων.

8.

ΠΗΓΗ

Αλλά από την άποψη του μελετητή της οικονομικής ανάπτυξης, η τεράστια "όρεξη" των σιδηροδρόμων για σίδηρο και χάλυβα, για άνθρακα, για βαριά μηχανήματα, για εργατικά χέρια, για επενδύσεις κεφαλαίων ήταν πιο σημαντική στο στάδιο αυτό, διότι πρόσφερε αυτήν ακριβώς τη μεγάλη ζήτηση που ήταν απαραίτητη προκειμένου να μετασχηματιστούν οι βιομηχανίες κεφαλαιουχικών αγαθών τόσο ριζικά όσο είχε μετασχηματιστεί η βαμβακοβιομηχανία. Στις δύο πρώτες δεκαετίες της ζωής του σιδηροδρόμου (1830-50) η παραγωγή σιδήρου στη Βρετανία αυξήθηκε από 680.000 σε 2.250.000 τόνους - με άλλα λόγια, τριπλασιάστηκε. Η παραγωγή άνθρακα ανάμεσα στο 1830 και το 1850 υπερτριπλασιάστηκε επίσης από 15 σε 49 εκατομμύρια τόνους. Η τεράστια αυτή αύξηση οφειλόταν κυρίως στο σιδηρόδρομο, γιατί για κάθε μίλι σιδηροδρομικής γραμμής χρειαζόνταν 300 τόνοι σιδήρου μόνο για τη σιδηροτροχιά. Τις επόμενες δεκαετίες ακολούθησαν φυσιολογικά και οι βιομηχανικές πρόοδοι που έκαναν για πρώτη φορά δυνατή τη μαζική παραγωγή χάλυβα.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σσ. 71-72

Να σχολιάσετε τη φράση (E. J. Hobsbawm, σ. 71): "Στην πραγματικότητα, από οικονομική άποψη, τα τεράστια έξοδα που συνεπαγόταν ο σιδηρόδρομος ήταν και το κύριο πλεονέκτημά του" και να εξηγήσετε την τεράστια συμβολή του στη βιομηχανική μετεξέλιξη της κοινωνίας.

9. Μετά τη βιομηχανική επανάσταση "ο ευρωπαϊκός πολιτισμός δεν μπορούσε να είναι ένας κλειστός πολιτισμός. Ήταν ένας δυναμικός πολιτισμός, που ανοιγόταν προς τα έξω. Ήταν ο πολιτισμός της νέας εποχής. Της νεοτερικότητας". Να αιτιολογήσετε την παραπάνω άποψη του σχολικού βιβλίου (σ. 133).

Ερωτήσεις σύντομης απάντησης

1. Να παρουσιάσετε τη μορφή της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Αγγλία και την ηπειρωτική Ευρώπη κατά τη βιομηχανική επανάσταση.
2. Να εντοπίσετε τα στοιχεία καπιταλιστικής δομής στο οικοτεχνικό σύστημα.
3. Να αναφέρετε τα αίτια παρακμής της οικοτεχνίας.
4. Πώς ερμηνεύεται μέσα στο πλαίσιο της βιομηχανικής κοινωνίας η άποψη του Δαρβίνου ότι «επιβιώνουν τα καλύτερα προικισμένα είδη»;

5. Να αναφερθείτε στους παράγοντες που επιβράδυναν στην υπόλοιπη Ευρώπη εκτός της Αγγλίας τη βιομηχανική επανάσταση.
6. Να επισημάνετε τις αλλαγές που επέφερε στον κόσμο η χρήση της ατμομηχανής.
7. Να επισημάνετε σε 5 γραμμές τις συνέπειες της εμφάνισης του σιδηροδρόμου στη ζωή των ανθρώπων.

Εργασία για το σχολείο

ΠΗΓΗ

Τόσο η Βρετανία όσο και ο υπόλοιπος κόσμος γνώριζαν άλλωστε ότι η Βιομηχανική Επανάσταση - που ξεκίνησε από τα νησιά αυτά από εμπόρους και επιχειρηματίες, και μέσω αυτών, οι οποίοι μοναδικό νόμο είχαν να αγοράζουν στη φτηνότερη αγορά και να πουλούν χωρίς περιορισμούς στην ακριβότερη - άρχισε να μετασχηματίζει τον κόσμο. Τίποτε δεν στεκόταν εμπόδιο στο δρόμο της. Οι θεοί και οι βασιλιάδες του παρελθόντος ήταν ανίσχυροι μπροστά στους επιχειρηματίες και τις ατμομηχανές του παρόντος.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σ. 82

Με βάση το κείμενο και τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να σχολιάσετε την παραπάνω φράση.

Εργασία για το σχολείο

ΠΗΓΗ 1

Ο καπιταλισμός

Κάποιοι δίνουν σε άλλους τα μέσα και τη δυνατότητα να παράγουν αγαθά τους αμείβουν με ένα ποσό που είναι πολύ μικρότερο από την αξία του αγαθού που παρήγαγαν και κάνουν δικό τους το υπόλοιπο. Πουλούν όλο και περισσότερα απ' αυτά τα αγαθά και συσσωρεύουν κεφάλαια, τα οποία ξανατοποθετούν στην παραγωγή αγαθών.

Το ποσό αυτό που συσσωρεύεται είναι το κεφάλαιο και η διαδικασία αυτή είναι ο καπιταλισμός.

Ως το τέλος του 18ου αιώνα στην Ευρώπη κυριαρχεί ο εμπορικός καπιταλισμός, όπου το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου που συσσωρεύεται προέρχεται από το εμπόριο.

Ακολούθησε η περίοδος του βιομηχανικού καπιταλισμού.

Σήμερα βρισκόμαστε στη φάση της μετάβασης προς τον τεχνολογικό καπιταλισμό.

B. Κρεμμυδάς, *Ιστορία Νεότερη - Σύγχρονη, Ελληνική - Ευρωπαϊκή και Παγκόσμια*, Γ΄ Γυμνασίου, Ο.Ε.Δ.Β., σ. 25

ΠΗΓΗ 2

Τα κύρια χαρακτηριστικά της Εμπορικής Επανάστασης περιγράφηκαν εν μέρει στην πραγμάτευση της υπερπόντιας επέκτασης. Το κυριότερο χαρακτηριστικό ήταν η άνοδος του καπιταλισμού. Στις γενικότερες του γραμμές, ο καπιταλισμός μπορεί να οριστεί ως ένα σύστημα παραγωγής, διανομής και ανταλλαγής, στο οποίο ο συσσωρευμένος πλούτος επενδύεται από τους ιδιώτες κατόχους του με σκοπό το κέρδος. Τα θεμελιακά του χαρακτηριστικά είναι η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα, ο ανταγωνισμός για την κατάκτηση αγορών και η κερδοσκοπική επιχείρηση. Γενικά, περιλαμβάνει επίσης το σύστημα του ημερομισθίου, ως μορφή πληρωμής των εργατών· μια μορφή πληρωμής που δεν είναι ανάλογη με την ποσότητα του πλούτου που δημιουργούν οι εργάτες αλλά με την ικανότητά τους να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για την πρόσληψή τους σε μια θέση. Όπως ήδη υποδείχτηκε, ο καπιταλισμός είναι η άμεση αντίθεση της ημιστατικής οικονομίας των μεσαιωνικών συντεχνιών, που υποτίθεται ότι διεξήγαν την παραγωγή για το καλό του κοινωνικού συνόλου με αντάλλαγμα μια λογική αμοιβή για την παροχή της υπηρεσίας τους αντί για απεριόριστα κέρδη. Αν και ο καπιταλισμός δεν έφτασε στην πλήρη ωριμότητά του πριν από το 19ο αιώνα, τα περισσότερα από τα κύρια χαρακτηριστικά του είχαν αναπτυχθεί στη διάρκεια της Εμπορικής Επανάστασης.

E. Burns, ό.π., σσ. 166-167

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να προσδιορίσετε τα βασικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού.

Εργασία για το σχολείο

ΠΗΓΗ

Ο σιδηρόδρομος, που πάνω στις φιδωτές του ράγες έτρεχαν σαν τον άνεμο τεράστια βαγόνια αφήνοντας σύννεφα καπνού και διέσχιζαν χώρες και ηπείρους, ο σιδηρόδρομος, που οι επιχωματώσεις και εκχωματώσεις του, οι γέφυρες και οι σταθμοί του αποτελούσαν δημόσια έργα που μπροστά τους οι Πυραμίδες και τα ρωμαϊκά υδραγωγεία, ακόμη και το Μεγάλο Σινικό Τείχος, ωχριούσαν και φάνταζαν δείγματα επαρχιωτισμού, ο σιδηρόδρομος, λοιπόν, ήταν το ίδιο το σύμβολο του θριάμβου του ανθρώπου μέσω της τεχνολογίας.

E. Hobsbawm, ό.π., σ. 71

Με βάση το παραπάνω κείμενο να σχολιάσετε την άποψη του σχολικού βιβλίου (σ. 132): "Κανένα άλλο ανθρώπινο έργο στο παρελθόν δεν μπορούσε να συγκριθεί έως την εποχή εκείνη, με το έπος των σιδηροδρόμων".

Εργασία για το σχολείο

ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ

ΠΗΓΗ 1

"Στα εργοστάσια, όπου το πρόβλημα ήταν επιτακτικότερο, θεωρούνταν συχνά πιο βολικό να προσλαμβάνονται γυναίκες και παιδιά, που ήταν ευπειθέστεροι αλλά και πιο χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι. Από το σύνολο των εργατών στις αγγλικές κλωστούφαντουργίες στα 1834-47 το 1/4 περίπου ήταν άντρες, περισσότερο από 50% γυναίκες και κορίτσια, και το υπόλοιπο αγόρια κάτω των 18 χρόνων".

E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, ό.π., σ. 79

ΠΗΓΗ 2

Η χρήση μηχανών αύξησε ιδιαίτερα την παραγωγικότητα (δηλαδή μείωσε το κόστος ανά μονάδα παραγωγής) της εργασίας, η οποία άλλωστε πληρωνόταν εξευτελιστικά, μια και οι εργαζόμενοι ήταν κατά μέγα μέρος γυναίκες και παιδιά.

E. J. Hobsbawm, ό.π., σ. 65

ΠΗΓΗ 3

ΕΙΚΟΝΑ

Μικροί ανθρακωρύχοι, που μόλις έχουν ανέβει
από τις στοές του ανθρακωρυχείου (Αγγλία, 1895)

ΠΗΓΗ 4

Μαρτυρία της Σάρας Γκούντερ, 8 ετών, εργαζόμενου παιδιού στην Αγγλία

Πηγαίνω στο ορυχείο γύρω στις τέσσερις η ώρα, μερικές φορές κατά τις τρεισήμισι το πρωί και φεύγω στις πεντέμισι το απόγευμα. Όταν έχει φως τραγουδάω· ποτέ όμως μέσα στο σκοτάδι· τότε δεν τολμώ να τραγουδήσω. Δεν αγαπώ τις γαλαρίες... Πολλές φορές έχω ακούσει να μιλούν για τον Χριστό. Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί ήλθε στη γη ούτε γιατί πέθανε. Αλλά αυτός εύρισκε κανένα λιθαράκι για να ακουμπάει το κεφάλι του. Πόσο θάθελα αντί για τις γαλαρίες να πήγαινα στο σχολείο.

σχολικό βιβλίο Β΄ Λυκείου, σ. 135

ΠΗΓΗ 5

Μαίρη Μπάρρετ, 14 ετών

Κατεβαίνω στη γαλαρία στις επτά το πρωί και βγαίνω κατά τις έξι το απόγευμα, μερικές φορές κατά τις επτά. Δουλεύω πάντα χωρίς κάλτσες, χωρίς παπούτσια, χωρίς φόρμα· μόνο το μισοφόρι μου φοράω. Δουλεύω μαζί με τους άντρες. Εκείνοι είναι ολόγυμνοι. Στην αρχή φοβόμουνά πολύ και δε μου άρεσε αυτό, τώρα συνήθισα και δε με νοιάζει. Μου φέρονται όμως καλά. Δεν ξέρω ούτε να διαβάσω, ούτε να γράφω.

Αναφορά της επιτροπής ορυχείων του Λόρδου Άσλεϋ, 1842.

Από τα πρακτικά του Κοινοβουλίου.

ΠΗΓΗ 6

Παράθεμα του σχολικού βιβλίου (σ. 129): *Η παιδική εργασία στην Ευρώπη τον 19ο αιώνα.*

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να συζητήσετε στην τάξη σας για τις συνθήκες ζωής και εργασίας παιδιών και γυναικών και να εξηγήσετε τους λόγους προτίμησής τους από τους εργοδότες.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- M. Blaug, *The Productivity of Capital in the Lancashire Cotton Industry during the Nineteenth Century*, *Economic History Review*, XIII, Απρίλιος 1961, σ. 138.

Εργασία για το σχολείο

ΟΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

ΠΗΓΗ 1

Οι νέες πόλεις της Βρετανίας ήταν ασχημότερες, το προλεταριάτο της σε αθλιότερη κατάσταση απ' ό,τι αλλού*, και η πνιγμένη στην ομίχλη και τους

καπνούς ατμόσφαιρα με τα ωχρά πλήθη των ανθρώπων να πηγαινοέρχονται βιαστικά τάραζαν τον ξένο επισκέπτη.

** "Σε γενικές γραμμές, η κατάσταση της εργατικής τάξης φαίνεται αισθητά χειρότερη στην Αγγλία απ' ό,τι στη Γαλλία στα 1830-48", καταλήγει σύγχρονος ιστορικός.*

E. Hobsbawm, ό.π., σ. 81

ΠΗΓΗ 2

ΕΙΚΟΝΑ

Μια βιομηχανική πόλη σε όλη της τη δυναμικότητα και την ασχήμια. Το τοπίο καλύπτεται από καμινάδες. Με τη βοήθεια ενός καναλιού, τα πλοία φθάνουν μέχρι το εργοστάσιο για να παραλάβουν τα προϊόντα και να τα μεταφέρουν. Το καθημερινό περιβάλλον χιλιάδων εργατών. (Βιομηχανία χαλκού στη Σανσέα, Αγγλία, 1862).

ΠΗΓΗ 3

Πιο βρωμερό και πιο άθλιο μέρος δεν είχε ξαναδεί. Ο δρόμος ήταν πολύ στενός κι όλο λάσπη κι ο αέρας γεμάτος βρωμερές αναθυμιάσεις. Υπήρχαν αρκετά μικρομάγαζα, μα το μόνο εμπόρευμα που πλεόναζε ήταν κοπάδια ολόκληρα από κουτσούβελα που ακόμα και την προχωρημένη αυτή ώρα μπαινόβγαιναν απ' τις πόρτες ή ξεφώνιζαν από το εσωτερικό των σπιτιών. Τα μοναδικά μέρη που φαίνονταν να ευημερούν ανάμεσα στο γενικό μαρασμό αυτού του τόπου ήταν τα καπηλειά· κει μέσα καυγάδιζαν κάνοντας μεγάλο σαματά Ιρλανδοί κατώτερης υποστάθμης. Σκεπαστά σοκάκια και αυλές που εδώ και κει ξέκοβαν από τον κεντρικό δρόμο, άφηναν να φαίνονται σωροί από χαμόσπιτα όπου μεθυσμένοι άντρες και γυναίκες κυλιόνταν κυριολεκτικά μέσα στο βούρκο κι από μερικές πόρτες ψηλοί, αγριόθωροι άνθρωποι ξεπρόβαλαν με προφύλαξη ξεκινώντας, κατά τα φαινόμενα, για καμιά όχι πολύ έντιμη κι αθώα αποστολή.

K. Ντίκενς, Όλιβερ Τουίστ, μτφρ. Π. Αναγνωστόπουλου

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και παρατηρήσετε την εικόνα του σχολικού σας βιβλίου (σ. 130) να συζητήσετε για την όψη των πόλεων κατά τη βιομηχανική επανάσταση.

Εργασία για το σπίτι

ΕΙΚΟΝΑ

Μια γαλλική σατιρική εικόνα της εκμετάλλευσης των εργατών από τους καπιταλιστές. Χωρίζεται στα δύο: στο αριστερό μέρος εργάτες και εργάτριες με κόπο ανεβαίνουν τη σκάλα που συμβολίζει το δρόμο προς την εργασία τους· οι απάνθρωπες συνθήκες της εργασίας τους και η εκμετάλλευση που υφίστανται παριστάνεται με τη μηχανή (είδος μεγάλης μηχανής του κιμά ή μεγάλου μύλου) που κινεί ο ιδιοκτήτης του εργοστασίου· από τη μηχανή βγαίνουν τα εμπορεύματα, που θαυμάζουν οι πελάτισσες στο δεξιό μέρος της εικόνας· το προϊόν από την πώληση των εμπορευμάτων επιστρέφει σε σακουλάκια με χρυσό που κατευθύνονται στο χρηματοκιβώτιο του αφεντικού. Αυτός τα κοιτάζει με αγαλλίαση.

Αφού μελετήσετε την εικόνα να καταγράψετε τις παρατηρήσεις και τα συμπεράσματά σας σχετικά με τη ζωή και τις συνθήκες εργασίας των εργατών καθώς και τις σχέσεις τους με τους καπιταλιστές.

Εργασία για το σπίτι

ΠΗΓΗ

Εικόνα του σχολικού βιβλίου (σ. 125): Μιλλέ, "Σταχομαζώχτρες", 1857, Παρίσι, Μουσείο του Ορσέ.

Να διαβάσετε το ομώνυμο διήγημα του Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη και να κάνετε τους απαραίτητους συσχετισμούς.

Συνθετική - Δημιουργική Εργασία

ΕΙΚΟΝΑ

Ο Ισθμός της Κορίνθου υπό κατασκευήν, στα μέσα της δεκαετίας του 1880. Ο Ισθμός, σημαντικό επίτευγμα της μηχανικής στην εποχή του, άρχισε το 1882 και αποπερατώθηκε το 1893. Συντόμευσε το θαλάσσιο δρόμο από τον Πειραιά στην Ιταλία κατά το ήμισυ, παρόλο που τα οικονομικά οφέλη από την κατασκευή του δεν ανταποκρίθηκαν στις τότε προσδοκίες. Η διάνοιξη του Ισθμού υπήρξε ένα από τα σημαντικά προγράμματα δημοσίων έργων, που συντελέστηκαν στα τέλη του ΙΘ' αιώνα και συνδέθηκαν κυρίως με τον Χαρίλαο Τρικούπη, τον εκσυγχρονιστή πρωθυπουργό στα χρόνια 1882-1885, 1887-1890 και 1892-1895. Ο Τρικούπης είχε πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι η βελτίωση των επικοινωνιών ήταν ουσιαστική προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη. Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1880, οι δρόμοι για την κυκλοφορία τροχοφόρων τριπλασιάστηκαν, πράγμα που έδωσε σημαντική ώθηση στην εσωτερική αγορά, αν και οι χερσαίες επικοινωνίες στο μεγαλύτερο μέρος του βασιλείου παρέμειναν ανεπαρκείς. Το μεγαλύτερο μέρος του σιδηροδρομικού δικτύου της Παλαιάς Ελλάδας, όπως υφίσταται σήμερα, κατασκευάστηκε στη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών του αιώνα. Όταν ο Τρικούπης έγινε για πρώτη φορά πρωθυπουργός, υπήρχαν μόνο δώδεκα χιλιόμετρα σιδηροδρόμου, που συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά. Μέχρι το θάνατό του το 1896 είχαν κατασκευαστεί σχεδόν 1.000 χιλιόμετρα, συχνά σε δύσκολο έδαφος, αλλά μόλις το 1916 συνδέθηκε το ελληνικό σιδηροδρομικό δίκτυο με το ευρωπαϊκό. Ένα άλλο πρόγραμμα που άρχισε στα 1880, ήταν η αποξήρανση της λίμνης της Κωπαΐδας στη Βοιωτία, η οποία απέδωσε πολλές χιλιάδες

στρέμματα εύφορης γης. Μερικά διστακτικά βήματα έγιναν επίσης προς την κατεύθυνση της εκβιομηχάνισης με την κατασκευή κλωστηρίων βάμβακος, υφαντουργείων και ελαιουργείων.

R. Clogg, ό.π., σ. 70

Αφού χωριστείτε σε ομάδες να εξετάσετε την εξέλιξη των μέσων μεταφοράς στην Ελλάδα (χερσαίες, θαλάσσιες) κατά τον 19ο αιώνα και να επισημάνετε:

α) τις οικονομικές

β) τις κοινωνικές συνέπειες στη ζωή της χώρας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας 1770-1990*, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα, 1995.